

הרב שמואל הרשור

בשאלת הדרכת יהודי מחלל שבת בנסיעתו

שאלה זו מעשית היא אמנם בהרבה מקומות, אך בישובנו "כוכב יאיר". ישוב קהילתי משותף בין צבור שומרי שבת לבין צבור שאיננו מדקדק בשמירתה, הבעיה מצויה יותר ובעלת משמעויות רציניות יותר: הן אותו יהודי המבקש את עזרתי היום עשוי לפגוש אותי למחרת בחנות, בנק וכדו', והוא מקיים אתי יחסי שכנות. יש לשאלה הזאת היבטים רבים – אתמקד בעיקר בשלשה:

- א. האם שייך כאן מצות תוכחה?
 - ב. האם יש בהדרכה משום מסייע בידי עוברי עבירה ו/או "לפני עור"?
 - ג. האם שייך לדבר על חלול ה' בסרוב להשיב?
- א. בשאלת מצות התוכחה בה"ז יש לדון במספר נקודות מרכזיות, שרובן הועלו ע"י גדולי הפוסקים בזמננו.

1. האם יש להוכיח כשהתוכחה לא תעזור?

בגמרא ביבמותי אמר ר' אילעא משום ר' אלעזר בר' שמעון "כשם שמצוה על אדם לומר דבר שנשמע כן מצוה על האדם שלא לומר דבר שלא נשמע". רש"י מפרש שם ש"דבר הנשמע" כדכתיב "הוכח תוכיח" – להוכיח מי שמקבל הימנו וא"כ מי שאינו מקבל אין מצוה או עכ"פ חובה להוכיחו. הריטב"א (שם) סבור שמצות התוכחה היא ליחיד אבל לרבים אין אומרים אלא דבר הנשמע. השל"ה מפרש שאם העברין מודה שהוא עברין ראוי להוכיחו אם אם סבור שלא עבר עבירה מצוה שלא לומר.

הריטב"א מפנה אותנו לסוגיא בערכין דאיתא התם "עד היכן תוכחה" – רב אומר עד הכאה ושמואל אמר עד קללה ור' יוחנן אמר עד נזיפה. באותו עמוד איתא תניא א"ר טרפון תמה אני אם יש בדור זה שמקבל תוכחה, וכן א"ר אלעזר בן עזריה תמיהני אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח. לדברי הריטב"א יש לפרש שר' אלעזר ור' טרפון מדברים על ציבור, ואומנם ס"ל שצריך להוכיחם פעם אחת כי אולי ישמעו, וצריך פעם אחת לנסות. ר"א ור' טרפון (אם כוונתם לפסוק הלכה במשפטים אלו) מתארים את מצב הדור, אך לא פוטרם בהכרח מנסיון התוכחה הראשוני.

בהמשך הסוגיא בערכין איתא פלוגתא מה עדיף: ענוה שלא לשמה או תוכחה לשמה – והסיקו שענוה שלא לשמה עדיפה. מה פירוש "ענוה שלא לשמה"?

.1 סה::

.2 טז::

רש"י – שעושה עצמו עניו ואינו רוצה להוכיחו והענוה היא לא לשם שמים אלא כדי שלא ישנאנו.

תוס' התבטאו כלפי רש"י שהמונע תוכחה מן הצדיקים "לא ישר אלי דהוה רשע גמור" אך אפ"ל שאין מחלוקת אלא שנחלקו בהערכת הנמנע מלהוכיח כדי שלא ישנאנו, כשעיקר ההבחנה היא רק בין מקרה שיש סיבה חיובית שלא להוכיח לבין סתם הנמנעות מתוכחה. וא"כ לרש"י יכול להמנע מצד ענוה (אפילו לא תמימה) מלהוכיח ולתוס' מגונה הדבר.

2. האם מי שאינו מוכיח נתפס בעוון החוטא.

ספר החינוך³ אומנם מתבטא בחריפות יתר: "העובר עליה (מצות הוכח תוכיח) ולא הוכיח בענין שאמרנו בטל עשה, ועוד שהוא מכת הרשעים שעושים כן". אך יתכן שבמצב דומה לספק של הסוגיא בערכין⁴, יפרש כפי שאמרנו בתוס' שאף הם התבטאו במונח "רשע גמור". הרמב"ם⁵ כתב ש"הרואה חברו שחטא או שהולך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך. ויודיעו שאינו אלא לטובתו ולהביאו לחיי העולם הבא. א"כ עיקר התוכחה היא הפרשה מאיסור.

כיוון דומה מסביר ה"עיון יעקב" ביבמות⁶ שאם מוכיח אדם שאינו מקבל תוכחה הרי הוא רק גורם שאותו האיש יהיה מעתה מזיד, ומוטב שלא יאמר ויהא שוגג. המכנה המשותף הוא הקשר לסוגית "מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין" והקשרו לגדרי תוכחה. ידועים דברי הרמ"א⁷ בשם הרשב"א⁸ שאמרינן "מוטב יהיו שוגגין" בכל דבר איסור שאם אינו מפורש בתורה אע"פ שהוא דאורייתא, אבל אם מפורש בתורה מוחין בידם. ואם יודע שאין דבריו נשמעים לא יאמר ברבים (כריטב"א) להוכיחם רק פעם אחת אבל לא ירבה בתוכחות מאחר שלא ישמע לו. הסבר אחד כבר הבאנו לתוכחה של פעם אחת – שלא יהא פתחון פה. ה"באור הלכה" שם⁹ מביא שאמנם אין עונש אם לא ישמעו למוכיחים אבל לענין מצוות תוכחה מחויב בכל גווי – אבל רק פעם אחת כדי לקיים את המצוה.

3. שם ד"ה "וענוה".

4. מצווה רלט, וע"ע במנ"ח שם.

5. טז.

6. הלכות דעות פ"ו ה"ז.

7. סה:.

8. אר"ח תרח, ב.

9. חידושים למסכת ביצה ל.

10. סימן תר"ח ד"ה אבל. ע"ע תחומין ז' מה שכתב בזה הרב ש. קוק שליט"א בענין הפגנות השבת בפ"ת. לענ"ד אין דבריו מוכרחים כלל, וכבר דנו בזה הרב גרשוני שליט"א, והרב ישראלי שליט"א ב"התורה והמדינה" פרק ח', אך לא הרחיבו את היריעה.

ב. בעית לפני עור ומסייע ידי עוברי עבירה.

בסוגיא המפורסמת בע"ז¹¹ מצינו שאיסור לפני עור (במושיט כוס יין לנזיר) דאורייתא מקיים רק בתרי עברי דנהרא, אך התוס' בשבת¹² והר"ן בע"ז¹³ סבורים שאסור דרבנן יש בכל גווני. ומוסיף בתפארת שמואל¹⁴ שחשוד בדבר כגון מומר שאם יודעין בו שמבקש לאכול או לשתות דאסור ליתן לו מידו לידיו לפי שמסייע ידי עובר עבירה אפילו שיכול לקבל בעצמו.

המאירי¹⁵ מתבטא בפחות חריפות: ראוי להמנע מספק מסייע ידי עוברי עבירה. אך יש הסבורים שבמזידין אין כלל איסור כשאין תרי עברי דנהרא – בש"ך¹⁶ ובדגמ"ר¹⁷ ובבנין ציון¹⁸. אך יש לזכור שאיתא בגיטין לגבי עוברי עבירה בשביעית שאפילו לומר להו "אחזוקך" בלי לעזור בפועל ג"כ אסור. וכבר הביא הריטב"א בע"ז (שם) ראייה מהסוגיא היא ובנידון דידן אפילו נימא דאיירי במזידין, ונפרש כדגמ"ר בש"ך שבכל איסור שעוברין במזיד הוי כמומר לאותו דבר (ובדין חילול שבת – כמומר לכל התורה) שאין כלל מצות מחאה ותוכחה. (ואולי אף יבטל דין "כל ישראל ערבין זה לזה". עיין ביביע אומר חלק א' סימן ט"ו בהערה בהרחבה בגוף דין ערבות – ובקשר בין ענין זה לתוכחה ראה גם ב"קובץ שיעורים" סוף ביצה). הרי בהדרכה כלשהי לכאורה לא גרע מ"אחזוקך" אמנם היה מקום לטעון שע"י הדרכה אנו מצמצמים בזמן ובהיקף את חילול השבת של הנוסע, וכי"ב כתב הרב מלכה, הרב הראשי לפ"ת, שהתנגד להמשיך ההפגנות בעירו בלילות שבת, ובין השאר נימק שמחסומי הכבישים גורמים לנהגים להזדקק ליתר חילול שבת. כנ"ל יש לומר שאם אני יודע את היעד ואיני מדריכו עלול להסתובב חצי שעה ולהרבות בתבערה ובכבוי של המנוע. ואכן הריטב"א בע"ז (שם) כתב שאיסורא איכא בכל מקרה שגורמים לו לעשות איסור או להרבות, ויתכן שבכל תוספת נסיעה ועצירה יש ריבוי איסורין וכדכתב שם הרב מלכה. אבל מאידך בהדרכה ישירה (ואולי גם עקיפה) יש מעין הוראה מסוייגת למעשי הנוסע, אפשר להאריך כאן עוד הרבה בגדרי לפני עור, מסייע, ומוטב יהיו שוגגין, אך ברצוני להעיר רק על עקרונות השאלה. אין להכנס כאן לסברא שהעלו כמה מפוסקי דורנו בנושאים דומים של "הלעיטהו לרשע וימות" המובא בגמרא בסוגיית "צנועין"¹⁹, הכי כבר כתב הגליון מהרש"א²⁰: דשם איירי שבכל מקרה עובר על איסור אחר – (מנטע רבעי) וחמור יותר – של גזל שאז א"צ

11. ר:.
12. ג. ד"ה בבא דרישא. ע' משי"כ בזה הגר"ב זילבר ב"מקור הלכה" לשבת בסוגיין.
13. א. ב בדפי הרי"ף ד"ה מנין.
14. אות א' ברא"ש לשבת.
15. בסוגיא בע"ז וע' שם בהערות הר"א סופר מה שכתב בשם זקנו החת"ס ולפ"ד לא קשיא.
16. סימן קכא סק"י.
17. שם על דברי הש"ך.
18. סימן ט"ו.
19. ב"ק טט:
20. יור"ד סי' קכא.

להפרישו מהאיסור הבודד – כמובן שזה לא שייך לכאן²¹. אמנם צ"ע באם הפגנות גורמות לחילול שבת רק בשב ואל תעשה, ובהדרכה בכל גוונא יש כאן "קום ועשה". יש להחמיר אם נאמר כך לכל"ע.

ג. גדר חילול השם

אמנם בפוסקים אין כמעט התייחסות לגורם כזה בשאלות דומות, אך יש לזכור שמצב שמירת המצוות בעם לפני מאה שנה היה שונה לחלוטין – וכיום החשש שמא ישנאנו כתוצאה מהתוכחה אינה בעיה פרטית בין יהודי אחד חריג שחוטא, אלא איירינן בציבור שלם שאינו מקבל עליו מרות של רבני הדור ושל רוב מצוות התורה, החשש להתפרצות שנאה וקיטוב בעם כתוצאה מתוכחה ודרכים אחרות שנראות כהתנשאות כלפי הציבור שאינו שומר מצוות, רציני ביותר, וגדולי הדור צריכים לתת דעתם על כך. יחד עם זאת יש לזכור שבני תורה שרוצים למחות על עבירות אלו, צריכים להוכיח שהם ראויים לכך לפחות מבחינת דקדוק במצוות, כולל (ואולי בעיקר) מצוות שבין אדם לחבירו, בבחינת דברי הגמרא ביומא "ואהבת את ה' אלוקיך – שיהא שם שמים מתאהב על ידך... אוי להם לבריות שלא למדו תורה – פלוני שלמד תורה ראו כמה נאים דרכיו כמה מתוקנים מעשיל" – ושלא נגיע ח"ו לסיפא של הברייתא אם אין דבורו בנחת עם הבריות (כלשון הגמרא שם). אך אפשר לחלק בין המישור הציבורי, כגון הפגנות ציבוריות, חסימות כבישים לבין המישור הפרטי, תוכחה בין אדם לאדם – ולשני הכיוונים:

א. למדנו מדברי הריטב"א²² ונמוק"י²³ על כך שביחיד אין לו לחוש אפילו אם יקללנו, אך ברבים א"צ להוכיחם אלא פעם אחת ואפילו מאה פעמים כדי לקיים מצוות תוכחה. אם יש חילוק בכמות התוכחות יש גם באופי התוכחה ביחוד חילוק פנימי, כדברי ש"ע הרב²⁴ ומ"מ לא יוכיחנו ברבים (את היחיד) אלא פעם א' אבל לא ירבה בתוכחות ברבים מאחר שברור לו שלא יקבלנו – כך הוא מפרש את הדין ביבמות "שמצוה שלא לומר דבר שלא נשמע", אך הוא מחייב להוכיחו ביחידות אפילו מאה פעמים. בנקודה זו חמורה תוכחת היחיד מתוכחה לציבור.

ב. מצד שני כשציבור שלם מחלל שבת יש כאן חילול ה' גדול ברבים, ויתכן שיש מקום יותר לשמור על אופיה של השבת ברחוב הישראלי – מעבר לשאלת התוכחה. גם אם ע"י מחאה כלפי החוטא אדם מפקיע את עצמו מדין ערבות²⁵.

21. עיין בנצי"ב "משיב דבר" יו"ד סימן לא. ובשו"ת הרדב"ז ח"ג סימן תקל"ה, "ערך השלחן" יו"ד שם ועוד. יש מקום להאריך בענין זה באופנים נוספים.

22. יבמות סה: ע"ע בחידושי ע"ז ו:.

23. יבמות שם.

24. סימן תר"ח סעיף ה'.

25. שם בשו"ע הרב. לסברא זאת ישנן השלכות מרחיקות לכת בעולם המחשבה, ויש לבחון אותם בהזירות ואכמ"ל בזה.

אפשר לומר שא"א ליפטר מערבות כלפי כלל הציבור שלא כולו מחלל במזיד או אפילו בקרוב למזיד. מנקודת המבט של המוכיח, לעומת זאת, החשש של חילול ה' מצד הסוגיא ביומא קיימת הן ביחיד והן בציבור, גם אם בהיקף שונה בין המקרים.

כי תוכחה שהיא לא לגמרי לשם שמים תעורר שנאה, וחברא דחברך חברא אית ליה – וכח ההשפעה יורד גם ברמה הציבורית. אם נצרף לכאן את השיקולים הלא-מבוטלים שאי תגובה תגרור יתר חילול שבת של הנוסע ברכב כי יצטרך לחפש את היעד, היה מקום לדון בזה לדינא. אך במישור המעשי אפשר להבחין בג' מצבים עיקריים:

1. כשהנשאל עומד ממש ליד מקום היעד, שברור כמעט לחלוטין שיודע היכן המקום, ואם לא תשיב יצטרך להסתובב מחוץ לאזור למצוא את היעד.
2. כשהנשאל עומד רחוק מהמקום והנהג בהחלט יבין שהוא לא יודע (וכי"ב אם באמת הנשאל לא יודע בדיוק, אך יודע את הכיוון) בפשטות אפשר לשנות בכה"ג ולומר שאינו יודע אפילו אם באמת יודע, כשבהחלט סבור שלא יידע דבר זה.
3. כשהשואל עצמו יש לו הבנה לרגשי הציבור / היחיד הדתי בנידון. במצב האחרון בהחלט אפשר לומר לנהג בצורה הנימוסית ביותר שקשה לו לענות על שאלות כאלו בשבת מפני שהן פוגעות בכבוד השבת ואולי גם באזכור חשיבות השבת, יש כאן גם קיום מסויים של תוכחה פעם אחת. במצב השני בהחלט א"צ לפרט לו את המסלול. וכדי למנוע שנאה אפשר להסתפק בתשובה שלילית בנימוק של אי ידיעה. יש כאלה שיאמרו: שבת שלום וילכו בלי להתייחס כלל לשאלה ולענ"ד צ"ע אם זה רצוי לאור הנאמר לעיל, ספק אם מקיימים בדרך זו מצות תוכחה כהלכתה ג"כ.

במצב הראשון אולי יש מקום להקל, שאם תשאל איפה רחוב סלנט למשל, ואתה נמצא באותו רחוב או לידו שתענה לו "כאן" בלי לומר לו "תחנה כאן" או "תמשיך הלאה ברחוב זה" כי אז אתה מכוון אותו ממש בחילול שבת ואילו בצורה שהצענו זה רק מילתא דעבידא לגלויי בלאו הכי – הרוצה להחמיר יכול לומר לפני או אחרי המלה "כאן" ש"שבת היום" וכך לא יכשל ב"לפני עור" או ב"אחזיק".

בסיכום: שאלה זו תלויה בכל מקרה לגופו, ובכל ציבור יתכן ג"כ שההתייחסות תשתנה, יש מקומות שניתן (ואולי צריך) לקיים בהם מצות תוכחה בנידון כזה, ועכ"פ יש להזהר מלהיות מסייע לדבר עבירה. אך במקומות אחרים, בהם חילול השם יכול להיות גורם משמעותי (וגם במישור ההלכתי לענ"ד) ובמיוחד בישוב קהילתי היה מקום לשקול מצבים מסויימים – והכל לשם שמים.

ידועים דברי חז"ל במדרש (ב"ר פ' צ"ג, י"א) בשם ר' אלעזר בן עזריה שאמר או לנו מיום הדין או לנו מיום התוכחה – ומה יוסף הצדיק שהוא ב"ו כשהוכיח את אחיו לא יכלו לעמוד בתוכחתו, הקב"ה שהוא דיין ובעל דין ויושב על כסא דין ודן כ"א

ואחד על אחת כמה וכמה שאין כל ב"ו יכולים לעמוד מפניו. ובאמת היכן הוכיח יוסף את אחיו – מה אמר להם כשנפגש עמם, פרט ל"אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרימה"? לכאורה יש כאן רק חזרה על העובדות ואפילו למ"ד במפרשים²⁶ שהאחים לא מכרו בעצמם את יוסף – אין ספק שהגורם הראשוני לתוצאה של מכירת יוסף לעבד, נעוץ באחים! נשתברו כבר הרבה קולמוסין במימרא של אבא כהן ברדלאי²⁷ ור' אלעזר בן עזריה שהזכרנו. אך לפי מה שנתבאר במאמר ניתן להוסיף לענ"ד, פן נוסף. כדי להוכיח אדם על מעשיו אין זה הכרחי בכל גוונא לומר "מדוע עברת על דברי תורה" וכיוצ"ב כעין שמצינו בקידושין²⁸ שאין לומר כן לאביו שעבר על ד"ת, לפעמים דוקא בחינת "וידום אהרן"²⁹ עושה רושם יותר מכל קבלת מדת הדין שבזכותה קיבל אהרן התגלות מיוחדת בפרשת שתויי יין – ציווי ישיר לאהרן לבדו. כשראו האחים את ידי ההשגחה מ'וישלחהו מעמק חברון – מעצה עמוקה של אותו צדיק שנקבר בחברון³⁰ עד וישלחני אלקים לפניכם לשום לכם שארית בארץ לפליטה גדולה³¹ שאומר להם כעת יוסף בהמצאו כאן – א"צ בתוכחה נוספת, ללמדנו שאם רוצים לזכות לקיום מצוות "הוכח תוכיח" בדרגה עליונה יש לשאוף שתוכחה זו תשתלם במחשבה מרחיקת לכת של המוכיח בבחינת "הוי מחשב שכר מצוה כנגד הפסדה" -- האם המטרה החינוכית שבתוכחה תשרת את עם ישראל גם בטווח הארוך. המפרשים אמרו שלא יכלו אחיו לענות אותו מפני הבושה³². כלל יש לנו בהלכות בושת, שהכל לפי "המבייש והמתבייש"³³ ומצינו בתוכחה שמלווה במעשים גם שיקול של "גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה". המישקל ההלכתי של שיקולים אלו במצוות תוכחה איננו מוסכם וחד־משמעי, אך בעיון מעמיק במצוה ומקורותיה אי אתה רשאי להתעלם מהם ויקויים בנו דברי הכתוב "ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב". אמן.

26. רשב"ם בראשית לז, כח. וע"ע נ. ליבוביץ עיונים בספר בראשית עמ' 279-288 וסיכום השיטות שהובאו שם.
27. במדרש שם בפסקא י"ב. "אוי לנו מיום הדין" ע"ע פירוש מהרז"ו וכן בשפ"א ובשם משמואל לפ' ויגש שדנו פעמים מספר בדברי המדרש הנ"ל. אודות שיטתם של בעלי המוסר ע' "לב אליהו" ו"חכמת המצפון".
28. לא, א.
29. ויקרא י, ג ורש"י שם.
30. רש"י בראשית לז, יד.
31. שם מה, ז. וע"ע עיונים לנ. ליבוביץ בראשית עמ' 353-356.
32. שם מה, ג. רש"י ובפרשנים נוספים.
33. ב"ק סג.